

REDACTIE RENUS
Geregracht 50
2311 PB LEIDEN

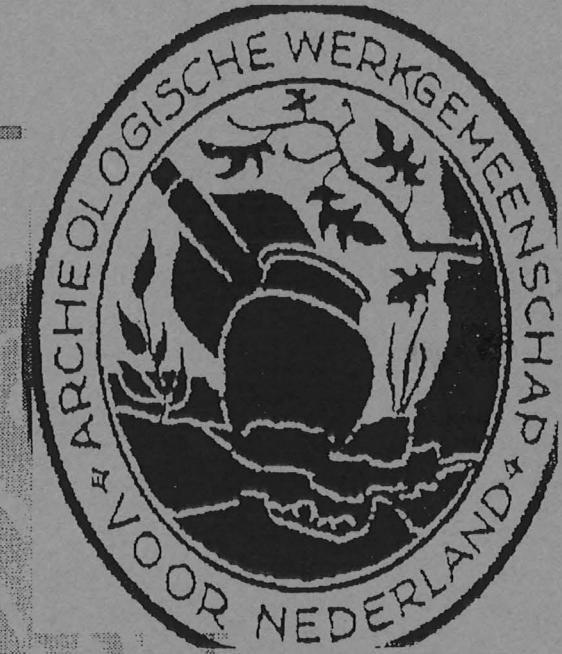
DRUKWERK

TPG Post

Port betaald
Port payé
Pays-Bas

RENUS

Mededelingen van de AWN

AWN - afdeling Rijnstreek
GEREGRACHT 50
2311 PB LEIDEN.

2003 - NUMMER 2

- Lezingen
- In Memoriam Hulkenberg
- Vondsten Bodegraven
- Vondsten Zwammerdam
- Geboorteperikelen ROB

Renus is een uitgave van de afdeling Rijnstreek van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (A.W.N.) en verschijnt tenminste tweemaal per jaar. Oplage ca. 200 stuks. Redactie: P.J.M. de Baar.

Gegevens uit *Renus* mogen worden overgenomen, mits met voldoende bronvermelding, en er een kopie van het artikel, waarin gegevens uit *Renus* werden verwerkt, aan de redactie wordt gestuurd.

+++++

Vondstmeldingen

Als u iets gevonden heeft, waarvan u denkt dat het van belang kan zijn, of als u weet dat anderen vondsten hebben gedaan, belt u dan a.u.b. met een van de volgende mensen:

Dick van der Kooij, Welterdreef 93, 2253 LJ Voorschoten, tel. 071-5764072

Leo den Hollander, Coornhertstraat 55, 2332 AP Leiden, tel. 071-5312172

Suus Sprey, Burg. Visserpark 14, 2405 GR Alphen a/d Rijn, tel. 0172-494986

Ook houden wij ons aanbevolen voor melding van plaatsen waar graafwerkzaamheden plaats (gaan) vinden. Help mee het bodemarchief te redden: een kleine vondst kan het begin van iets belangrijks zijn!

Meehelpen met de opgravingen?

Heeft u belangstelling om actief deel te nemen aan het veldwerk, dan kunt u bij bovengenoemde personen vernemen welke projecten in uitvoering zijn of binnenkort zullen komen en voor de preciese gegevens over plaats en tijd. Met nadruk wordt erop gewezen, dat ervaring absoluut niet vereist is.

Restaureren, tekenen en vondstverwerking

Deze werkzaamheden vinden plaats in onze werkruimte, Geregracht 50 te Leiden, elke maandag (behoudens als er een feestdag of lezing is).

Opgave nieuwe leden

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij het Bureau AWN, Herengracht 474, 1017 CA Amsterdam. Het basislidmaatschap kost € 36,50 per jaar. Leden ontvangen zesmaal per jaar het tijdschrift *Westerheem*. Nieuwe leden worden persoonlijk uitgenodigd voor een eerste kennismaking met de afdeling.

UITNODIGING

LEZINGEN 2003/2004

1 Maandag 22 september 2003, 20.00 uur.

Romeinse opgravingen te Woerden, door drs. Tom Hazenberg en drs. Wouter Vos. Iedereen die de media een beetje volgt, zal vernomen hebben dat er in Woerden zeer spannende opgravingen aan de gang zijn. Zondermeer spectaculair te noemen is de vondst van het Romeinse schip dat de noodnaam "Woerden 7" gekregen heeft. Dit zal in zijn totaliteit opgegraven worden in september en oktober, waarbij aan de kant van de Nieuwe Markt een 'publieke tribune' opgericht wordt, opdat het publiek, met name in de tweede helft van oktober, het schip in volle glorie kan zien. Het is de bedoeling om minstens een deel van het schip te conserveren en later tentoon te stellen. Hiervoor is maar liefst 400.000 euro uitgetrokken, dus het belooft wel een mega-klus te worden.

Vanzelfsprekend zullen twee van de nauwst betrokkenen ons alle details van de opgraving en de nasleep uit de doeken kunnen doen.

2. Maandag 10 november 2003, 20.00 uur

De oudste kerken, door dr. Elisabeth den Hartog.

In samenwerking met het Erfgoedhuis Zuid-Holland heeft uitgeverij Matrijs onlangs een prachtig boek van de spreekster uitgegeven: *De oudste kerken van Holland. Van kerstening tot 1300*. In de periode voor 1200 waren er nog geen honderd stenen kerken in heel Holland. De kerken die in die tijd in het graafschap Holland werden gebouwd, moeten gezien de zeldzaamheid en hoge bouwkosten zeer prestigieuze bouwwerken zijn geweest. Alle kerken die voor 1300 bestonden, zijn bestudeerd, niet alleen vanwege de zuivere bouwgeschiedenis, maar vooral ook de intenties achter de bouw: wie waren de opdrachtgevers en waarom werd juist in die bepaalde plaats een kerk gebouwd. Was het een grafelijke stichting, een dochterkerk van een kerkelijke instelling, of een 'gewone' dorpskerk? Op al dit soort facetten zal spreekster ingaan.

De volgende titels zijn nog niet definitief. In een volgende *Renus* zal een korte aanduiding van de inhoud gegeven worden, zoals gebruikelijk. Maar het is raadzaam de data al in uw agenda te noteren!

3. Maandag 19 januari 2004, 20.00 uur.

Romeinse opgravingen in de Zanderij te Katwijk, door drs. Henk van der Velde.

4. Maandag 29 maart 2004, 20.00 uur.

Geschiedenis van het Huis Wassergeest te Lisse, door Rob Pex.

5. Maandag 17 mei 2004, na de Algemene Ledenvergadering, 20.30 uur.

Recent onderzoek, door Dick van der Kooij.

Streekhistoricus A.M. Hulkenberg overleden

Op 11 juli overleed op 88-jarige leeftijd de streekhistoricus van de Duin- en Bollenstreek, de heer A.M. Hulkenberg. Zelf vond hij deze term teveel eer; 'een amateur die wat grasduinde in de geschiedenis' noemde hij zich. Maar dankzij zijn grote kennis, vele artikelen, boeken en aanstekelijke verteltrant maakte hij de geschiedenis van de streek toegankelijk voor een groter publiek.

Van beroep docent, vond Hulkenberg vanaf 1949 een vaste stek in de Bollenstreek bij de Rijks Middelbare Tuinbouwschool. Daar gaf hij tot zijn pensionering in 1980 les in plantenkunde, plantkundige ziekten en nomenclatuur, alsmede Duits en 'wellevendheid' (etiquette). Voor velen was hij dan ook een beetje een 'heer van stand'.

Voor onze afdeling is hij vooral bekend van de boeken die hij schreef over Huys Dever en Teijlingen, twee locaties waar we door onze opgravingen een speciale band mee hebben. Wat Dever betreft begon een dergelijke band voor Hulkenberg al vroeg. Als jongen was hij reeds gefascineerd door de ruïne die even buiten Lisse nabij de Heereweg te zien was. Tijdens het schrijven van een boekje over de geschiedenis van de St. Agathakerk te Lisse, werd Hulkenberg door diverse mensen van het Algemeen Rijksarchief gestimuleerd meer te gaan schrijven. Tussen 1960 en 1965 werkte hij aan het 'dikke Dever boek' en trok als eerste voorzitter van de inmiddels opgerichte Stichting Dever ook op pad om onvermoeibaar te pleiten voor de restauratie van dit kasteel, hetgeen in 1978 bewaarheid werd.

Voor zijn activiteiten als historicus werd Hulkenberg gelauwerd met penningen van de Historische Vereniging Holland en de Bond Heemschut. Lisse benoemde hem tot ereburger en tenslotte was hij nog Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Wij zijn hem dankbaar voor zijn inspirerende werk.

M. Dijkstra

Opgraving Oud-Bodegraafseweg 24 te Bodegraven door AWN-afdeling Rijnstreek, april 2002

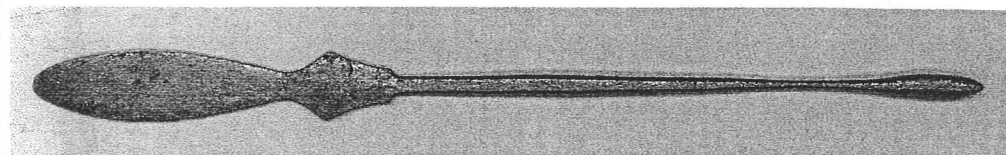
Drie vondsten bekeken.

Door de AWN-afdeling Rijnstreek is in Bodegraven van 2 april tot 1 mei 2002 een terrein onderzocht aan de Oud-Bodegraafseweg 24, dichtbij twee eerdere opgravingen van dezelfde afdeling waar Romeinse resten zijn gevonden. De Oud-Bodegraafseweg is in feite een dichtgeslibt/gedempt zijriviertje van de Rijn. De

opgraving ligt vermoedelijk vlak bij de plaats waar de Romeinse limesweg via een brug of dam dit water kruiste (1). De resultaten van deze opgraving zullen later uitvoerig gerapporteerd worden. In dit stuk gaat het om drie specifieke vondsten, die fysisch/chemisch nader zijn bekeken en die hier besproken zullen worden, namelijk een Romeinse spatel, een Romeinse munt en een stuk hout met metaal uit een veel latere periode.

Romeinse spatel

Bij het graven van een coupe kwam uit een compacte kleilaag met veel Romeins vondstmateriaal een object in goud-gele glorie tevoorschijn, dat later een Romeinse spatel bleek te zijn. De lengte is 172 mm, het blad is 12 mm breed en 65 mm lang, met een insnoering op 45 mm van het eind. Het gewicht is 9,68 gram. Aan het eind is een knopachtige verdikking. De spatel maakt een elegante indruk, pakt goed vast en het blad is flexibel. De spatel ziet er zeer gaaf uit met slechts enige corrosie in de vorm van enkele kleine gaatjes.

De Romeinse spatel

Al gauw was duidelijk dat het hier gaat om een spatel, door de Romeinen gebruikt als medisch instrument. In twee geraadpleegde boeken "Stad in de Oudheid, Leven in Athene en Rome"(2) en "Doctors and Diseases in the Roman Empire"(3) zijn afbeeldingen te zien van medische instrumenten met spatels, waar onze vondst precies op lijkt. In het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden is een collectie Romeinse medische instrumenten te zien met eveneens eenzelfde spatel.

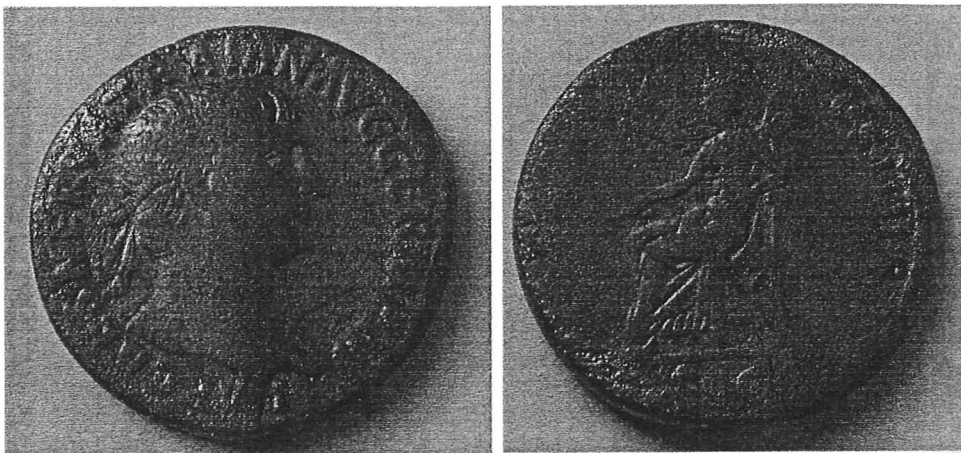
Met behulp van Röntgenfluorescentiespectroscopie (RFS) is de samenstelling op drie plaatsen van het oppervlak van het blad bepaald. De samenstelling in gewichtsprocenten is $80,68 \pm 0,27$ % koper en $18,41 \pm 0,15$ % zink met kleine bijmengingen van tin, lood, antimoon, zilver en arseen (samen 0,9 %). De samenstelling van de totale massa (bulk) van het blad is bepaald met de techniek "neutron-resonantie-absorptie-analyse" (NRAA). Het resultaat van deze meting: $80,44 \pm 0,32$ % koper, $18,83 \pm 0,32$ % zink en eveneens kleine bijmengingen (samen 0,7 %). De metingen komen perfect met elkaar overeen. De spatel is van behoorlijk zuiver messing met kleine hoeveelheden bijmengingen die meestal in oude artefacten voorkomen. De productie van messing vereist speciale technieken in verband met de hoge dampspanning van zink bij het smeltpunt van koper. De

Romeinen hadden in de eerste eeuw voor Chr geleerd dat te doen met behulp van de zogenaamde "cementatie"-methode. De hoeveelheid zink in messing is met deze methode maximaal ongeveer 25 %. Uit de gelijke percentages zink van de massa en van het oppervlak blijkt dat er geen ontzinking van het oppervlak in het langdurige contact met de klei heeft plaatsgevonden. Door de perfecte afscherming in de klei heeft er geen oxidatie plaatsgevonden. De gele kleur is van het messing; er zijn geen sporen van goud op het oppervlak gevonden, die op vergulden wijzen.

Romeinse munt

Deze is in dezelfde opgraving gevonden bij het uitprepareren van een lange houten balk in stratigrafisch gezien dezelfde kleilaag als de spatel. De munt ziet er goed geconserveerd uit. De diameter is 33 mm, de dikte bedraagt 3 mm. Het gewicht is 22,34 gram.

De voor- en achterkant van de munt

Dit is een *sestertius* met aan de voorkant een afbeelding van keizer Trajanus met randschrift IMP.CAES.NERVA.TRAIAN.AVG.GERM.PM. Dit is de afkorting van IMPeratori CAESari NERVAe TRAIANo AUGusto GERManico Pontifici Maximo. Op de gesleten achterkant is de godin Pax zittend afgebeeld op een zetel, en met tak en scepter, die beide nauwelijks te zien zijn(4). De tekst links ervan is volledig weggesleten; rechts is nog iets te zien: -COS IIII P-. Dat geeft het vierde consulaat van Trajanus aan, waardoor de datering op 101-102 na Chr komt. Onder de afbeelding van Pax staan de letters SC van *Senatus Consulto* (volgens besluit van de Senaat). Op het randschrift aan de voorkant ontbreken de letters DAC, wat er op

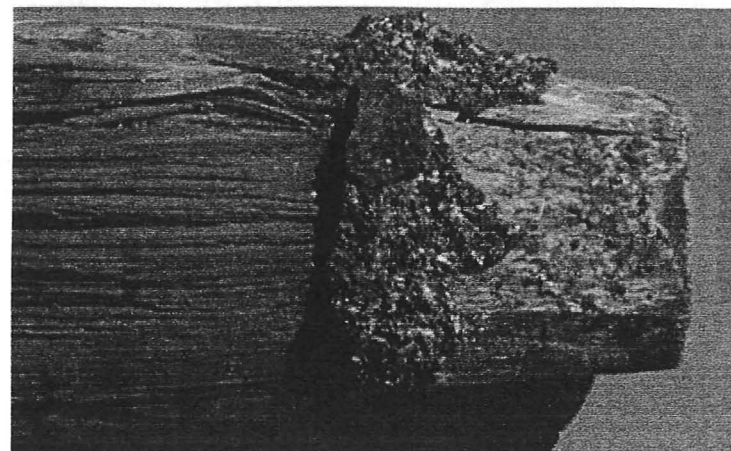
wijst dat deze munt is geslagen voor het begin van de oorlog tegen Dacia in 103 na Chr.

De munt, onderzocht met de eerdergenoemde methode NRAA, blijkt uit $87,64 \pm 0,20$ % koper en $11,83 \pm 0,18$ % zink te bestaan. Als verontreinigingen zijn gedetecteerd: antimoon, arseen, zilver, ijzer en kobalt, samen 0,5 %. De eerste messing munten, door Julius Caesar uitgegeven in 49 voor Chr, hebben tot 25 % zink, een percentage dat met het cementatieproces bereikt kon worden. Bekend is dat de hoeveelheid zink in de Romeinse munten in de loop der tijd is afgenomen. Dat is niet zo verwonderlijk, omdat zink veel duurder is dan koper. De gemeten 11,8 % zink is ruwweg de helft van wat met het cementatieproces verkregen wordt en is in redelijke overeenstemming met metingen van andere munten uit ongeveer de tweede eeuw na Chr.

Houten stop met metaal

In de opgraving is ook een opvallend stuk goedgeconserveerd hout gevonden op de bodem van een bakstenen 18/19^e eeuwse waterput. De datering van het object is niet precies te bepalen. De ligging onderin de put en onder de puinlaag van de gesloopte koepel doen vermoeden dat dit stuk hout misschien al bij de aanleg van de put erin terecht is gekomen. Het is ongeveer 18 cm lang, heeft een vierkante doorsnede ($3,5 \times 3,5$ cm²) en is aan één eind min of meer rond en puntig afgesneden. Op dit ronde eind zijn resten van een grijskleurig metaal, dat, zo te zien, in twee lagen erom gewikkeld is geweest. Het lijkt een stop te zijn geweest, die gebruikt is om iets af te dichten; bijvoorbeeld een vat. Met behulp van Röntgenfluorescentiespectroscopie is de samenstelling vastgesteld: $96,53 \pm 1,0$ % lood, $1,73 \pm 0,29$ % arseen en $0,81 \pm 0,14$ % tin met mogelijk nog wat andere kleine bijmengingen. Het is dus tamelijk onzuiver, oud lood met vrij veel arseen.

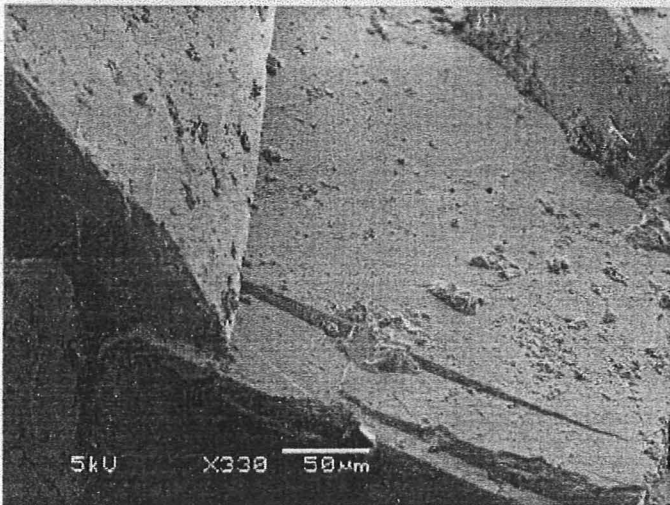
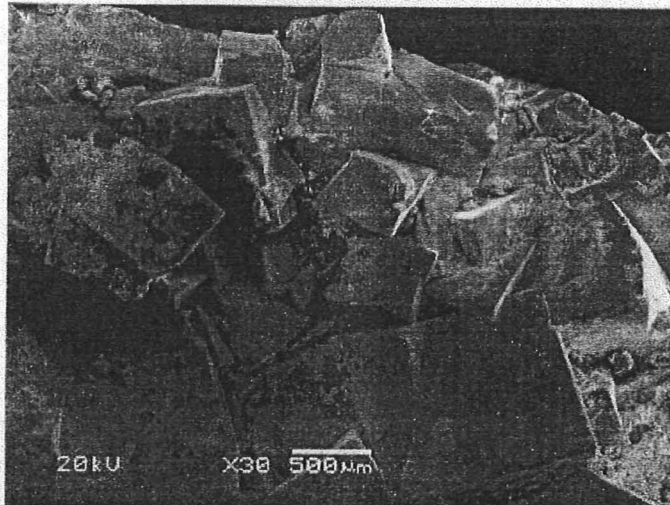
De houten stop met lood

Opmerkelijk zijn de kristalletjes, die tussen de loodlaagjes zijn gevormd. Er is geen kristalvorming aan de buitenkant en, daar waar losgelaten, ook niet tussen het hout en het lood. De foto hieronder, gemaakt met een "scanning electron microscoop" (SEM), laat op fraaie wijze de kristallen zien. Met behulp van röntgendiffractie is vastgesteld dat het phosgeniet-kristallen (loodcarbonaat-chloride $Pb_2CO_3Cl_2$) zijn.

SEM-foto van de phosgeniet kristallen van de houten stop

Loodkristallen (Pb, Cl, C, O)

Midgley(5) vermeldt dat dit een corrosieproduct is dat ontstaat als lood-materialen in contact met (koolzuurhoudende) chloride-oplossingen komen. Midgley noemt enkele voorbeelden van oude loden voorwerpen met phosgeniet. O.a. een oude loden pot en een ander oud object (niet nader gedefinieerd en uit Tunesië) zijn beide lange tijd ondergedompeld geweest in zeewater. Ook is er sprake van een loden pijp in een hete bron met een soortgelijke corrosie. Gedetailleerde beschrijvingen van deze vondsten zijn niet bekend.

Wat heeft zich met ons stuk hout uit Bodegraven afgespeeld? Is het op een of andere manier in contact met gechloreerd (zout) water geweest? Wie heeft suggesties?

Met heel hartelijke dank aan de heer Hallebeek voor het onderzoek met behulp van röntgenfluorescentiespectroscopie en röntgendiffractie en mevrouw Joosten voor de SEM-foto, beiden van het ICN (Amsterdam).

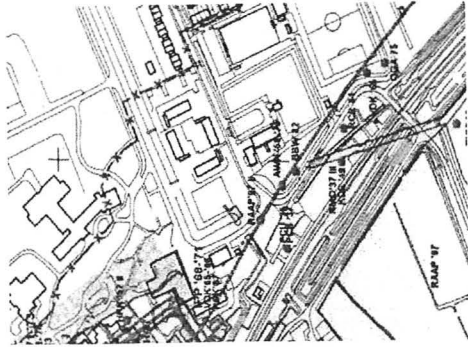
H. Postma, Leiden, augustus 2003

- 1 Beunder, P.C., 1980, *Westerheem* 29,8. Tussen *Laurum* (Woerden) en *Nigrum Pullum* (Zwammerdam?) lag nog een castellum.
- 2 Connolly, P. en H. Dodge. 1998. *Stad in de Oudheid, leven in Athene en Rome*. Keulen, 160. (oorspronkelijke titel: *The Ancient City – Life in Classical Athens and Rome*. Oxford)
- 3 Jackson, R. 1900. *Doctors and Diseases in the Roman Empire*. Londen, 114.
- 4 Mattingly, H.R. en E.A. Sydenham. 1926. *Roman Imperial Coinage*, Vol.2, 275
- 5 Midgley, H.G. 1958. *The Mineralogical Magazine* 31, 883.

Een kleine waarneming in Zwammerdam

Op zondag 26 januari 2003 reed ik op de Spoorlaan te Zwammerdam, gemeente Alphen aan den Rijn (afb. 1). Ik merkte op dat het water in de sloot langs de weg vrij laag stond. In het talud van de sloot was een laag zichtbaar, waarin zich kiezels en fragmenten aardewerk bevonden. Deze laag lag direct onder de graszoden. Uit deze laag zijn door mij vondsten Romeins aardewerk en bouw materiaal verzameld.

De sloot is gelegen in het gebied waar in de Romeinse Tijd de oude limesweg (afb. 2) heeft gelopen tussen het castellum van Zwammerdam in het westen en het vermoedelijke "fortje" (2) te Bodegraven in het zuiden. Het grind is zeer waarschijnlijk van deze weg afkomstig. Eerder is dit geconstateerd bij een onderzoek van Bettink en Wassink in 1982 (1).

In het omcirkelde gebied, zijn de Romeinse scherven gevonden. Het kleine plaatje is een vergroting van het omcirkelde gebied.

Terra Sigillata: 1 rand Dragendorff 18, 1 rand Drag. 31, 1 bodem (geheel verveerd, met een onleesbaar stempel en graffito).

Geverfd aardewerk: 4 wanden Techniek A, 1 rand en 2 wanden Techniek B, Stuart 1.

Gladwandig aardewerk: 1 rand, 1 oor oranje ruw Stuart 129A, 9 wanden wit ruw, 6 wanden wit glad, waarvan 1 met graffito, 1 oor roze ruw.

Dikwandig aardewerk: 1 rand, 1 wand, 2 bodems grijs Niederbieber 89, 1 rand grijs NB 120A, 1 rand, 2 bodems geel NB 104, 1 wand wit.

Waaslands aardewerk: 3 wanden, 1 bodem blauwgrijs glad.

Bouwmateriaal: 4 fragmenten tegulae, 3 fragmenten imbrices.

De datering van het materiaal beslaat de eerste tot de derde eeuw en komt overeen met de datering van de bewoning van het castellum te Zwammerdam (3).

Arnold Verkuylen

Noten:

1. R.S. Kok, *Archeologische Inventarisatie Gemeente Alphen aan den Rijn* (Alphen aan den Rijn 2001) 43-55.
2. Opgraving AWN-Rijnstreek, 1986 (nog niet gepubliceerd).
3. J.K. Haalebos, *Zwammerdam Nigrum Pullum. Ein Auxiliarkastell am Niedergermanischen Limes* (Amsterdam 1977) 20-72.

EEN MIDDELEEUWSE HANZESCHOTEL

Begin dit jaar werd de afdeling Rijnstreek gevraagd om een nog niet onderzocht stuk grond, gelegen aan de Oude Rijn in het centrum van Alphen aan den Rijn, bij bouwwerkzaamheden archeologisch te begeleiden. Het verzoek was afkomstig van de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN).

Op 13 juni zijn wij begonnen met de begeleiding van de ontgraving van het eerste gedeelte van het gebied, het zgn. Theater deel. Vrijwel direct werden er leuke vondsten naar boven gehaald, onder meer bronzen potten, speerpunten, dolken etc., en het alom bekende schervengebeuren. De gevonden scherven zijn voor 99 % Romeins.

Begin juli zijn wij gestart met het tweede gedeelte van het gebied, ook wel Stepping en Stone genoemd. Uit dat tweede gedeelte wil ik een vondst wat meer belichten.

Het is 9 juli om ongeveer 10.30 uur, als er een kreet opklinkt uit de put. Een van de medewerkers van het team dat de graafmachine begeleidt, roept: "Weer een stuk ijzer, sorry, maar de bak van de graafmachine heeft hem geraakt". Bij het zien van dat stuk 'ijzer' is echter de eerste gedachte: een bronzen schaal uit de Romeinse tijd! Bij nader onderzoek door een van onze specialisten blijkt het een zogeheten Hanzeschotel te zijn. Dus niet een vondst uit de Romeinse tijd, maar uit ongeveer de

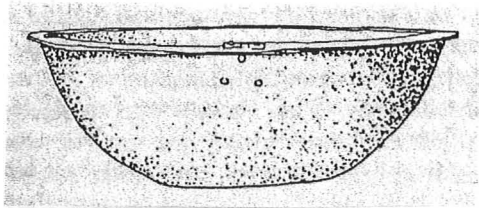
eerste helft van de dertiende eeuw, en niet vervaardigd uit brons, maar van koper. Vrijwel alle Hanzeschotels hebben een ingekraste decoratie van vooral personen (heiligen, bijbelse personen, mythologische figuren). Ze hebben normaliter een doorsnede van ongeveer 27 cm. en een hoogte van ongeveer 5 cm. Er zijn tientallen Hanzeschotels bekend en ook in Nederland bevinden zich in diverse collecties exemplaren, zoals in Hattem, Groningen, Assen, Schokland, Leiden, Arnhem en Breda. De meeste Hanzeschotels zijn gevonden in of nabij water, vooral de grote rivieren. Waarvoor de schotels gebruikt werden, is nog steeds niet volledig helder, maar waar ze in of bij kloosters gevonden zijn, wordt gedacht aan gebruik binnen de kloostergemeenschap, bijvoorbeeld als wasbekken voor de individuele kloosterlingen. Naast dit praktisch gebruik zouden de schotels tevens hebben gediend als "spiegel tot lering".

De schotel werd gevonden in de bedding van de Oude Rijn, op een diepte van 4,73 beneden N.A.P. Hij zal binnenkort gerestaureerd worden, waarna de voorstellingen in hopelijk volle glorie getoond kunnen worden en hun iconografische betekenis ontrafeld.

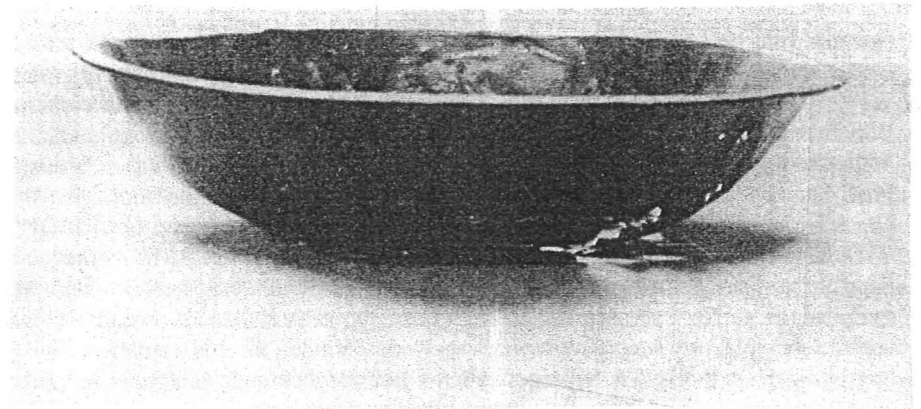
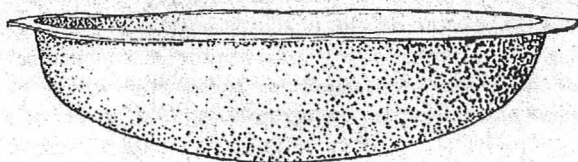
Ab van Grol

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

W. Alberts Sr. (Conservator van het Museum van de Stichting 'Oud-Hattem' te Hattem), *Vroeg-Middeleeuwse koperen schotels* (Hattem 1971)
Middeleeuwse Hanzeschotels. Spiegels tot lering. Uitgegeven t.g.v. de tentoonstelling van 3 februari tot 2 maart 1979 (Uitgave van het Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint Jan', februari 1979.

Twee zij-aanzichten van de meest voorkomende vormen van hanzeschotels

Schotel van Schokland.

STUDENTEN CONTRA R.O.B.-GEDOE IN LEIDEN

Wie in oude archieven wroet, ook al is het beroepshalve, vindt nog wel eens wat, ook als dat eigenlijk helemaal niet verwacht werd. Zo bevindt zich in het archief van de Rooms-Katholieke Studenten Vereeniging "Sanctus Augustinus" te Leiden (vlp. inv.nr. 391) een en ander over de vroegste geschiedenis van de Rijksdienst (toen nog Rijksbureau) voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Mogelijk is er in het archief van de ROB, het Rijksmuseum van Oudheden [verder: RMO] of van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen [OK & W] nog wel meer materiaal over de hier te behandelen zaak aanwezig, maar daarnaar een diepgaand onderzoek in te stellen is toch wel niet nodig voor een goed begrip van de zaak. De R.K.S.V., in de wandeling kortweg 'Augustinus' genoemd, huurde sinds 1 september 1926 het pand Rapenburg 24. Eigenaar was Nationaal Grondbezit N.V. in Den Haag, dat zijn belangen in Leiden liet behartigen door de Leidse huizenbeheerder en aannemer B.J. Huurman. Op 23 maart 1956 werd een Stichting Eigen Huis opgericht, die het pand voor f 55.000,- verwierf en tot de dag van vandaag aan Augustinus in gebruik gegeven heeft. Na de beroemde rede van prof. R.P. Cleveringa tegen het ontslag van alle Joodse hoogleraren en medewerkers, en het gevolgde studentenoproer, sloten de Duitsers de Universiteit grotendeels op 27 november 1940. Omdat acute vordering of verbeurdverklaring van alle bezittingen van ook de studentenverenigingen dreigde, werd door de ambtelijke staf van de Universiteit, die in functie bleef, o.m. dit pand veiliggesteld door het te verhuren aan het Rijk, dat er een soort uitbreiding van het RMO van maakte. Hier liggen ook de

wortels van het ROB. 'Bij beschikking van het Waarnemend Hoofd van het Departement van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen van 24 Mei [1940] werden vastgesteld een Statuut van de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en haar Bureau en een regeling betreffende het oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Tot leden dezer Rijkscommissie werden benoemd: Prof. Dr. N.J. Krom, Voorzitter, Dr. H.E[nn]o van Gelder, Ondervoorzitter, Prof. Dr. A.E. van Giffen, Mr. J.K. van der Haagen en [de directeur van het RMO] Dr. W.D. van Wijngaarden [en daarmee de 'opgraaf-poot' van het RMO verheven tot Rijksbureau]. Als haar Secretaris, tevens als Directeur van het Bureau, werd aangewezen de conservator Dr. F.C. Bursch. Op 6 Juni had de installatie dezer commissie plaats. Mejuffrouw C. van de Velde en de amanuensis [en opgravingsfotograaf!] G.J. Schregel zullen voortaan gedurende een gedeelte van hun werktijden ter beschikking staan van den directeur van het Bureau', aldus het jaarverslag 1940 RMO. Per 1 juni 1943 vond een verdere verzelfstandiging plaats, waarbij Bursch tot directeur benoemd werd. Na de oorlog trad de directeur RMO weer even als tijdelijk directeur op. Per 31 maart 1947 werd het bureau opgeheven en omgezet in een Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, gevestigd te Leiden (maar zoals bekend al snel naar Amersfoort overgeheveld).

De tekst spreekt voor zich; waar toelichting nodig was, is die door mij tussen vierkante haken tussengevoegd.

[Verslag van een] Onderhoud op Zaterdag 28 September 1946 in de Rectorskamer [waar de rector-magnificus van de Rijksuniversiteit te Leiden zetelde].

Aanwezig: Rector [prof. dr. R.P. Cleveringa], Secretaris [van de Senaat, prof. mr. R. Kranenburg] en Pro-Secretaris [prof. dr. J.H. Kramers] en de heeren H.A.M. Gunneweg, A.J. Froeling, T.G. Crijns.

De Rector doet mededeeling en voorlezing van een brief van den heer W.D. van Wijngaarden in zijn hoedanigheid van waarnemend Directeur van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek van 27 September 1946 [deze brief is in het archief van Augustinus niet aangetroffen]. Op daartoe gestelde vragen deelt de Heer Gunneweg mede:

"Omstreeks de jaarwisseling 1940-1941 is de R.K. Studentenvereniging St. Augustinus vanwege de bezetter "ontbonden". Er heeft toen een onderhoud plaatsgehad, naar mij is medegedeeld met mr. Idenburg [mr. P.J. Idenburg, secretaris van het College van Curatoren van de Rijksuniversiteit tot maart 1946]. Deze zeide dat het Rijk het gebouw der Vereeniging in gebruik zou gaan nemen voor universitaire doeleinden, teneinde het aldus voor de Vereeniging te bewaren. Na de bevrijding zou de Vereeniging het terugkrijgen. Er is toen een huurovereenkomst gesloten, naar ik meen tusschen het Rijk en de eigenaresse, de N.V. Nationaal

Grondbezit, waarvan ik de bijzonderheden niet ken. Omstreeks half Mei 1945 heeft, naar hij mij heeft gezegd, de heer Gründemann [een katholiek kopstuk in het Leidse, ook intensief betrokken bij Augustinus] gesproken met Mr. Idenburg over de ontruiming van het gebouw en deze heeft hem beloofd dat dit zou gebeuren zoo gauw als het mogelijk was. Van toen af tot Februari 1946 is er herhaaldelijk schriftelijk en mondeling op ontruiming aangedrongen, zonder dat het hiervan kwam. In Februari 1946 heeft er een onderhoud plaatsgevonden tusschen enerzijds de heeren Vintges en Pater Van Royen [prof. dr. H.L.M. van Rooyen O.S.C., studentenpastoor en 'moderator' of geestelijk leidsman van Augustinus], Elbers en Gunneweg en anderzijds de adjunct-secretaris van Curatoren P. Cleveringa en Freule Quarles van Ufford, die als vertegenwoordigster kwam van Prof. Bijvanck [jkv. dr. H.A.L.E. Q.v.U. was assistente aan het Archaeologisch Instituut (gevestigd in het onderhavige pand Rapenburg 24), waarvan prof. dr. A.W. Bijvanck directeur was; de verhouding met haar baas was zo goed dat ze op 20 januari 1948 zijn vrouw werd]. Dadelijk daarna heeft er een gesprek plaatsgevonden met den heer Van Wijngaarden. De bedoeling van dit laatste onderhoud was om na te gaan of de heer Bijvanck voor zijn voorwerpen en werk ruimte kon krijgen in het Rijksmuseum van Oudheden, doch dit bleek niet te gaan, waardoor het den heer Bijvanck weer onmogelijk werd het gebouw te ontruimen. Intusschen wilde het bestuur van de vereeniging Eigen Huis, die eigenlijk vroeger en ook nu weer het beheer heeft over het pand Rapenburg 24 en dit dan weer in gebruik afstaat aan de vereeniging St. Augustinus, het er niet bij laten zitten. De heer Gründemann, die voor deze vereeniging optrad, trok op onderzoek uit om aan de weet te komen, wie tenslotte hier het laatste woord kon en moest spreken, doch werd van het kastje naar de muur gestuurd. Op een gegeven oogenblik is toen Prof. Sassen [F.L.R. Sassen was voor de oorlog hoogleraar te Nijmegen en hield op 17 mei 1946 in Leiden zijn inaugurele rede "Katholicisme en wijsgeerig denken"] zich ook met de aangelegenheid gaan bemoeien. Het bestuur van Eigen Huis had den indruk, dat hij een zekere beschikkingsbevoegdheid in dezen bezat. Zijn bemiddeling heeft daartoe geleid, dat er een huurovereenkomst is afgesloten omtrent het pand tusschen de N.V. Nationaal Grondbezit en de R.K. Studentenvereniging "Sanctus Augustinus" afd. Eigen Huis. Deze huurovereenkomst, die in geschrifte werd aangegaan, toon ik U. U ziet, dat zij loopt van 1 Mei 1946 tot 30 April 1948 en strekt tot het gebruik van het geheele perceel Rapenburg 24.

Deze overeenkomst is tot stand gekomen in overleg met den Secretaris van Curatoren, Mr. [K.] Wiersma. Aangezien de Vereeniging begreep, in welke moeilijkheden de heer Bijvanck zich bevond, heeft zij hem gevraagd, welke ruimte hij gaarne voor zich voorloopig nog wilde houden om dan te zien, of zij dit verzoek kon inwilligen. Dit heeft geleid tot een onderhoud, dat in de laatste week van Augustus 1946 heeft plaatsgevonden en waarbij tegenwoordig waren de heeren

Wiersma, Bijvanck, Van Prooye (destijds praeses van St. Augustinus) en mijzelf. Er is hier bij afgesproken, dat de heer Bijvanck zou krijgen: op de eerste verdieping drie groote kamers, een klein kamertje en een oude badkamer en dat aanvankelijk de concierge Leemans, die er vanwege Prof. Bijvanck heen was verplaatst, een kamertje naast de deur plus een keuken plus op zolder een paar slaapvertrekken. Hieromtrent zou een overeenkomst worden gesloten en er was ons gezegd, dat wij ons verder daarover moesten verstaan met den heer De Ranitz. Leemans zelf gaf te kennen liever naar boven te willen verhuizen en te trekken in de kamers, die daar nog door het instituut voor bodemonderzoek werden bezet. Het zijn deze twee vertrekken, die naar ik aanneem, de heer Van Wijngaarden bedoelt in zijn brief. Van de kant van Eigen Huis is toen door den heer Vintges gesproken met den heer De Ranitz, doch dit heeft niet geleid tot een definitieve huurovereenkomst, omdat de heer De Ranitz zeide niet precies te weten, wat deze moest omvatten; zoo althans is het mij door den heer Vintges medegedeeld. Van de kant van Eigen Huis stelde men er veel prijs op de vertrekken beneden, die door den heer Leemans werden gebruikt, voor zich in gebruik te krijgen om er een eigen concierge in te zetten, die beneden veel dienst moest doen, doch dit was niet anders mogelijk dan met verhuizing van den heer Leemans naar boven, zoo deze al niet het gebouw verliet. Wij begrijpen echter, dat dit thans niet gaat. Het was dus allereerst zaak de beschikking te krijgen over de vertrekken bij Bodemonderzoek in gebruik en daarover ben ik toen zelf gaan spreken met den heer Van Wijngaarden. Ik heb hem er op gewezen, dat hij deze vertrekken zonder recht of titel gebruikte, doch hij was niet tot ontruiming bereid en zeide mij: "U kunt mij er toch niet uitkrijgen". Ik heb daarop geantwoord, dat ik meende dat dit wel zou gaan, als wij naar Rechtsherstel zouden gaan. Onjuist is dus, dat ik gezegd heb, dat het gebouw aan de Vereeniging door Rechtsherstel was toegewezen. De heer Van Wijngaarden heeft mij verteld, dat zoo dit voornemen bij mij mocht bestaan, hij opdracht had van den heer Van der Haagen [een hoge ambtenaar op het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen] dezen te waarschuwen; de heer Van der Haagen zou hem hebben gezegd, dat hij bij Rechtsherstel wel over relaties beschikte. Ik heb toen ook nog geopperd, of hetgeen de heer Van Wijngaarden in de bedoelde vertrekken had opgeborgen niet overgebracht kon worden naar het Rijksmuseum van Oudheden, doch de heer Van Wijngaarden was hiertoe niet bereid. Hij zeide, dat er eerstdaags een nieuwe directeur van Bodemonderzoek zou worden benoemd en hij wilde geen tweede directeur bij zich in het gebouw toelaten, daar hij hiervan wrijving vreesde. Ook een poging om de desbetreffende inventaris over te brengen naar het gebouw van de D.B.V.O. mislukte. De beide vertrekken werden naar onzerzijds kon worden vastgesteld louter voor opslag gebruikt; gewerkt werd er niet. Daar wij in deze toestand niet konden berusten, ben ik met den heer Vintges in begin September nog eens bij den heer Van Wijngaarden geweest en heb op ontruiming aangedrongen en

wel op korte termijn. Toen dit niet het minste gevolg had, hebben wij hem gevraagd wie zijn meerdere was, waarop hij ten antwoord gaf, dat dit de heer Van der Haagen was, doch dat deze zeker afwijzend zou beschikken en dat de heer Van der Haagen weer stond onder Minister Gielen, die in dezen niets anders zou doen dan wat de heer Van der Haagen hem ried. We hebben den indruk, dat in laatste aanleg de heer Van der Haagen onwelwillend tegenover ons pogen stond en tijdens ons onderhoud met den heer Wiersma heeft ook deze in ons bijzijn zich met den heer Van der Haagen verstaan en hem erop gewezen, dat het instituut voor Bodemonderzoek de vertrekken zonder recht bezet hield. Daarop kwam het antwoord, dat hij tot ontruiming niet wenschte over te gaan en het gesprek begon kennelijk een onwelwillend karakter te dragen. Het eindigde er mede, dat de heer Wiersma klaarblijkelijk eenigszins onstemd de hoorn op de telefoon legde. Wij besloten ten einde raad ons recht in eigen hand te nemen, doch hebben eerst rechtskundig advies ingewonnen bij Mr. Donders [een bekend Leids advocaat van R.K. signatuur, erelid van Augustinus] met de vraag, of wij dit konden doen. Mr. Donders antwoordde ons, dat wij wel er een rechtszaak van konden maken en dan misschien na anderhalf jaar of zoo wel gelijk zouden krijgen. Hij zag er geen bezwaar in, dat wij ons zelf toegang tot de vertrekken verschaften en de inventaris verwijderden, mits wij zorgden, dat er niets gebroken werd. Ik kan mij niet herinneren, dat de heer Donders gesproken heeft over de mogelijkheid van een kort geding. Wij hebben toen een smid laten komen. Wij wisten dat Leemans een sleutel had, maar wij wilden hem die niet vragen om hem niet tegenover zijn opdrachtgever in moeilijkheden te brengen. De heer Leemans is een oude man, die maatschappelijk niet zeer weerbaar meer is. Wij weten van hem, dat hij toen hij van ons merkte, dat wij iets van zins waren, gesproken heeft met den heer Vavier [L. Favier was in 1946 Hoofd van het dienstpersoneel van het RMO na een veertigjarige loopbaan bij de overheid] en dat deze hem heeft gezegd, dat hij ons dan maar moest tegenhouden. Ik acht het dus niet aannemelijk, dat men op het Museum van Oudheden niets van onze onderneming zou hebben bevroed. Op 19 September is er 's middags om 4 uur een smid gekomen, die door den heer Leemans is ontvangen en aanvankelijk terug is gestuurd. Om 6 uur is hij teruggekomen en heeft op ons verzoek de deuren van de vertrekken geopend. Wij hebben daarop de vertrekken ontruimd en den inhoud naar de zolder gebracht en daar netjes opgeborgen. Tijdens deze onderneming wilde de heer Leemans opbellen, doch wij hebben hem overreed dit niet te doen, aangezien hij reeds als concierge was ontslagen. Wij hebben hem niet opgesloten of gemolesteerd. Wij hebben hem gezegd, dat hij wel kon gaan wandelen, maar dat er dan niemand (sic!) van ons meeding, want wij wilden liever niet, dat hij den heer Van Wijngaarden zou gaan waarschuwen om ons bij onze onderneming te storen. Wij zouden trouwens dan toch hebben doorgezet. Op het oogenblik zit de heer Leemans op de ontruimde kamers en verklaart, dat hij er zeer dankbaar voor is. Wij hebben nu de kamers beneden in

gebruik genomen. Wij hebben een rechercheur bij ons gehad, een zekeren Van den Berg, die mij heeft gehoord, maar niets heeft opgeschreven. Wij hebben den dag na de ontruiming een brief geschreven aan den heer Van Wijngaarden, waarvan ik U een afschrift zal doen toekomen. Als ik hier spreek van wij, bedoel ik de Vereeniging Eigen Huis. Aan de kamers, in gebruik bij Prof. Bijvanck, hebben wij niet geraakt. Wij hebben een afspraak met hem, dat hij omziet naar een nieuwe behuizing en inmiddels bij ons kan blijven. Wij hoorden toevallig vlak tevoren van de afwezigheid van Prof. Bijvanck; die van den heer Van Wijngaarden was ons onbekend. Onze verstandhouding met Prof. Bijvanck is uitstekend.

Voorgelezen en juist bevonden:

(w.g.) R.P. Cleveringa, (onleesbaar), J.H. Kramers, H.A.M. Gunneweg, A.J. Froeling, Th. Crijns.

Hierbij is een doorslag van een brief gevoegd, die blijkens een opschrift in potlood "De enveloppe, waarin dit stuk aan Dr. V. Wijngaarden verzonden is, is afgestempeld geweest op 20-9-46; door onjuiste frankeering bezorging vertraagd. Leiden 29-9-1946. (w.g.) onleesbaar. Sen. Secr." pas na het gesprek van 28 september bovenvermeld te bestemder plaatse arriveerde.

20 September 1946.

Aan den Wnd. Directeur van het Rijksbureau voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, den Weled. Zeergel. Heer Dr. W.D. van Wijngaarden, Rapenburg 28, te Leiden.

Weledel Zeergeleerde Heer,

Wij hebben ons verplicht gezien, de kamers waarop meubelen en werkmateriaal van het Rijksbureau voor Oudheidkundig Bodemonderzoek waren opgeslagen, aan de familie Leemans ter beschikking te stellen. Daartoe hebben wij bovengenoemde meubelen en materiaal op de zolder van ons huis ondergebracht en de urn, om zijn groote breekbaarheid, elders op speciale wijze in veiligheid gebracht. Gaarne zouden wij van U bericht ontvangen, op welken datum en welken tijd U zich voorstelt, de inventaris van Uw Bureau te doen afhalen. Wij zullen ervoor zorg dragen, dat iemand van ons op het afgesproken tijdstip ter afwikkeling van de zaak aanwezig zal zijn.

Met de meeste eerbied hebben wij de eer te zijn, namens de Vereeniging Eigen Huis, Uw dw. dnr. H.A.M. Gunneweg.

En daarmee eindigde deze onverkwikkelijke affaire. Of na dit 'verhoor' van de leiders van Augustinus door de heren professoren er nare gevolgen geweest zijn, valt niet snel na te gaan.

P.J.M. de Baar

Stichting Historische Reeks Duin- en Bollenstreek presenteert i.s.m.

Grimbergen Boeken te Lisse:

Het landgoed Wassergeest te Lisse

door R.J. Pex

Voor diegenen die bijzonder in buitenplaatsen en landgoederen geïnteresseerd zijn, verschijnt in november 2003 een studie over de geschiedenis van het landgoed Wassergeest te Lisse, kortweg getiteld *Wassergeest te Lisse*.

Wassergeest ligt ten zuiden van 't Huys Dever, aan de westkant van de Heereweg. Het is omstreeks 1660 gesticht door Adriaen van der Laen (1598-1680). Aanvankelijk bedroeg de omvang van de buitenplaats zo'n 32 morgen (ongeveer 25,6 hectare). Na 1804 is Wassergeest echter aanzienlijk groter geworden en vanaf dat jaar spreken we dan ook van een landgoed. Na het overlijden van Van der Laen in 1680 werd Wassergeest gelegateerd aan Agnes van Wassenaer Obdam. Het buiten ging achtereenvolgens over in handen van Jacob, Johan Hendrik, Unico Wilhelm, Jacob Jan en Carel George van Wassenaer Obdam (1733-1800). Gedurende dit tijdvak veranderde op Wassergeest slechts weinig en werd het huis, dat meer een soort herenboerderij was, bewoond door tuinlieden die de tuinen onderhielden voor de baronnen en Rijksgraven Van Wassenaer Obdam. Vanaf 1681 tot circa 1791 waren dit bijna allen leden van de familie Ruigrok van de Werve.

In 1783 droeg Carel George van Wassenaer Obdam zijn Lissese bezit over aan Appolonius Jan Cornelis Lampsins, die nog maar een jaar eerder eigenaar was geworden van de naburige buitenplaats Grotenhof, waarvan de geschiedenis eerder beschreven is in *Knappenhof of Grotenhof te Lisse* door R.J. Pex. Grotenhof en Wassergeest bleven in een hand totdat Lampsins in schulden raakte en beide bezittingen moest verkopen. Wassergeest kwam in handen van Izaak van Buren uit Leiden, die vrij spoedig na de aankoop in 1790 het huis ging bewonen. Van Buren heeft tot 1804 van zijn bezit genoten. In dat jaar moest hij, eveneens wegens schulden, de buitenplaats overdragen aan (jonkheer) mr. D.P.J. van der Staal van Piershil.

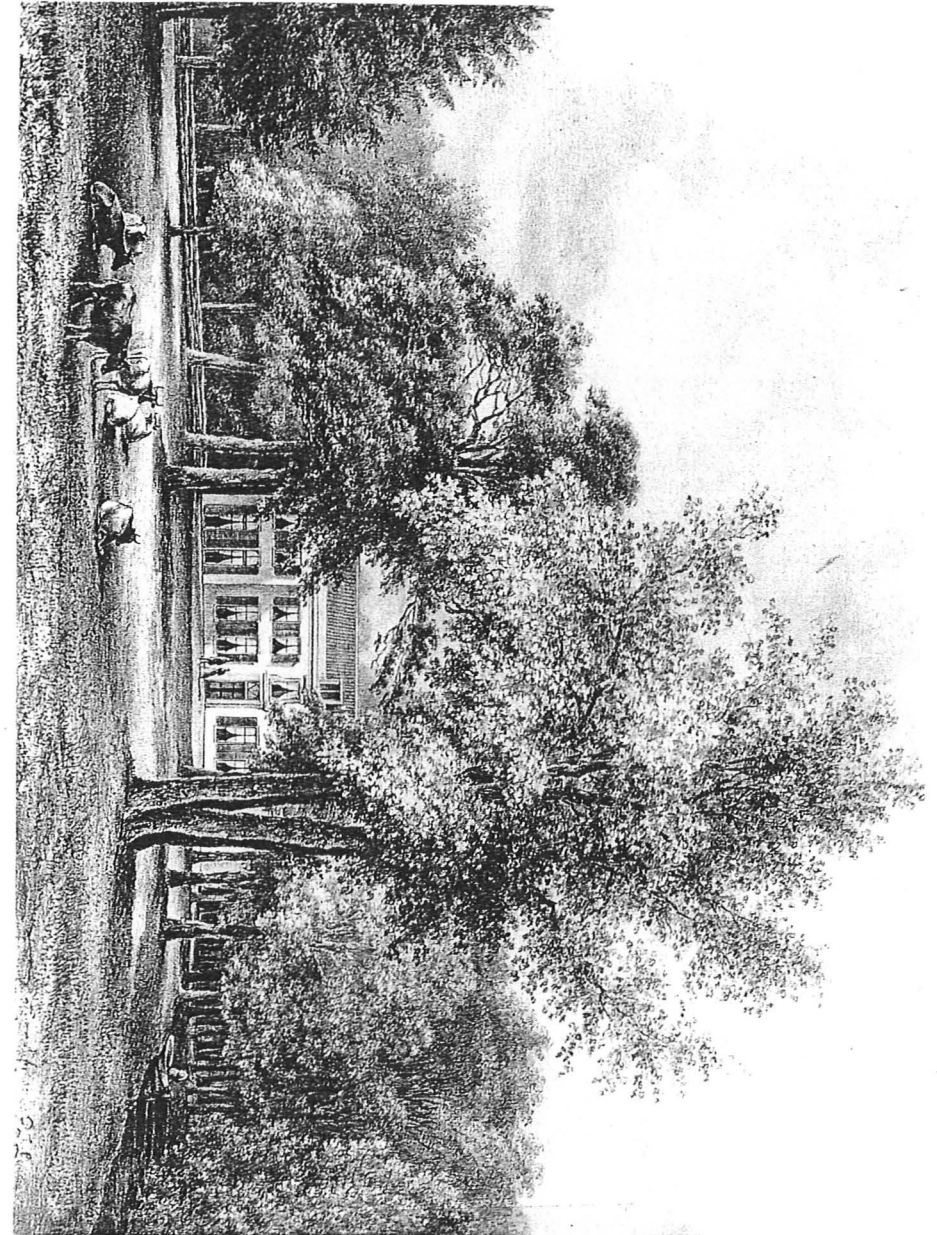
Er brak een nieuw tijdperk aan voor Wassergeest. Van der Staal heeft het oorspronkelijke bezit van 32 morgen aanzienlijk uitgebreid. Ook het huis Wassergeest werd aan een grondige verbouwing en uitbreiding onderworpen. In 1852 werd Wassergeest voor de derde maal verkocht. Nieuwe eigenaar werd jhr. Johan Frederik Steengracht van Duyvenvoorde. Die stond evenwel onder curatele en

woonde al op een kasteel, Schloss Moyland bij Kleef, zodat zijn familie wat van zijn overtollige geld gebruikt zal hebben voor de aankoop van een bezit dat binnen de familie kon blijven. Het werd namelijk formeel verhuurd aan zijn zus Cecilia M. Steengracht, die al eigenares was van het nabijgelegen landgoed Keukenhof. Toen jhr. Steengracht overleed, sprak het vanzelf dat ze het ook in eigendom toebedeeld kreeg. Na haar dood in 1899 vererfde Wassergeest op haar dochter Cornelia Johanna van Lynden-van Pallandt. Inmiddels was het herenhuis reeds gedeeltelijk gesloopt en ingericht tot boerderij. Ook andere gebouwen vielen onder de sloophamer. Een andere belangrijke ontwikkeling in de tweede helft van de 19de eeuw was de intrede van de bloembollencultuur op Wassergeest. Uiteindelijk kwam Wassergeest in handen van de familie Van Rechteren Limpurg. De laatste eigenares uit deze familie heeft het tussen 1970 en 1997 in gedeelten verkocht. Zo werd in 1992 en 1993 het gedeelte van het landgoed voor zover gelegen in de Lageveense polder verkocht aan de stichting Het Zuid-Hollands Landschap. Met de verkoop van de laatste percelen in 1997 kwam een einde aan het landgoed Wassergeest zoals zich dat in de 19^e en 20^e eeuw had uitgestrekt van de Heereweg in het oosten tot de Leidsevaart in het westen.

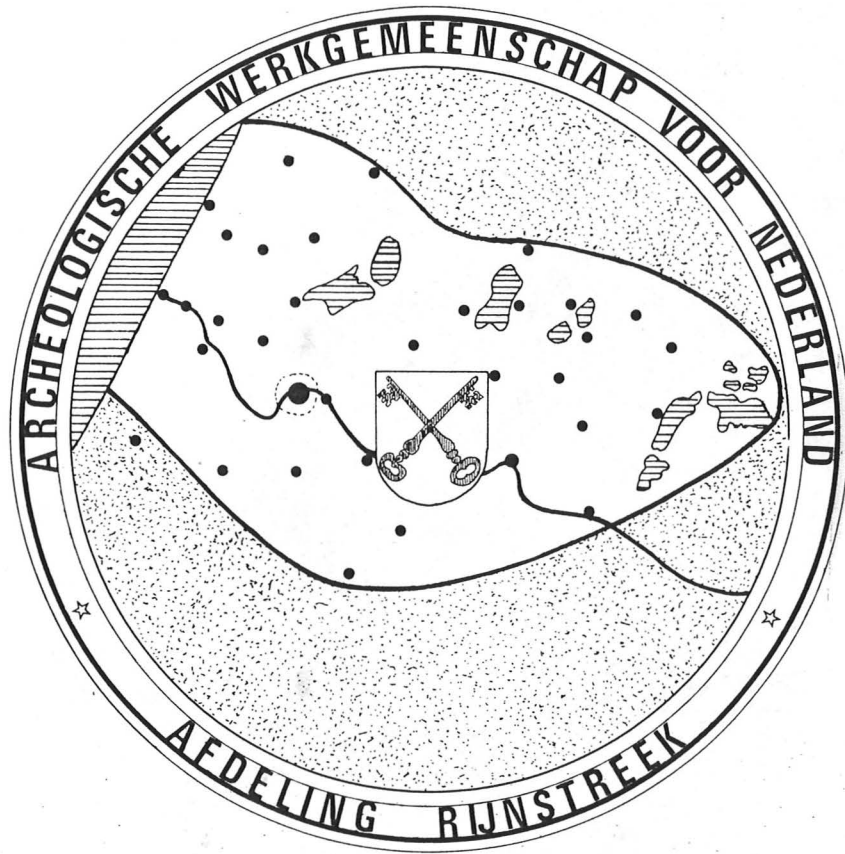
Het boek, gebonden met stofomslag, zal zo'n 200 bladzijden tellen met veel afbeeldingen in kleur en zwart/wit, in een oplage van 400 exemplaren. U kunt een exemplaar reserveren bij Grimbergen boeken, boekhandel en antiquariaat, Heereweg 237 (Vierkant), 2161 BG Lisse, tel. 0252-419180.

Wassergeest omstreeks 1850, door P.J. Lutgers. Gemeentearchief Leiden PV 77976

In de nalatenschap van de vroegere voorzitter van onze afdeling Hans Hardenberg bleek zich een ontwerp voor een logo voor de Rijnstreek te bevinden, dat om een onbekende reden nooit feitelijk ingevoerd is. Maar het is wel waard bij deze aan de vergetelheid onttrokken te worden.

KEIZERS UIT DE KLEI

Romeins geld in Albaniana*
*ALPHEN AAN DEN RIJN

27 JUNI 2003 - 25 JANUARI 2004

R.I.J.K.S. MUSEUM
HET KONINKLIJK
PENNINGKABINET
Rapenburg 28 Leiden